

De slag om de Grebbeberg

Arend van Dam

Stilte. Af en toe het gekwetter van mussen. Het koeren van een duif.

Een kleine streep licht piept door de gordijnen en beschijnt het gezicht van een jongen. Hij ligt op zijn rug, handen onder zijn hoofd. Hij denkt aan de dagen die komen gaan. Aan moederdag. Aan Pinksteren.

Nog even en het is tijd om op te staan. Ontbijten en dan naar school. Gerard verheugt zich bij voorbaat op wat deze dag hem brengen zal. Elke dag is een avontuur sinds twintigduizend militairen het dorp bevolken. Alle mensen in Rhenen hebben inkwartiering. Voor Gerards vader geldt dat in het bijzonder. Als hoofd van de school moest hij het gymnastieklokaal afstaan aan de militairen. Jonge jongens zijn het, jonge vaders ook. Mannen die allemaal nog veel te leren hebben. Ze oefenen alle dagen in de bossen op de Grebbeberg.

Langzaam richt Gerard zich op, loopt naar het raam en schuift de gordijnen open. De zon schijnt al volop. In het aangrenzende gymnastieklokaal komt het leven langzaam op gang. Hij kijkt naar de fietsen op het schoolplein. Ze staan kriskras door elkaar.

Gerard probeert zich voor te stellen hoe oorlog eruitziet. Maar het zonovergoten schoolplein maakt het moeilijk. Hij probeert aan oorlogslawaai te denken. Hij hoort alleen koerende duiven.

Al maandenlang spookt de oorlog rond in de hoofden van de mensen. Heel Rhenen heeft het erover. Komt hij wel? Of komt hij niet?

‘De Duitsers hebben hier niets te zoeken,’ zei Gerards vader gisteren nog. ‘Vijfentwintig jaar geleden, in 1914, ging het ze ook alleen maar om Frankrijk.’

Gerards moeder schudde toen haar hoofd, zoals alleen zij het schudden kan. Ze is bang. Bang dat een grote Duitse legermacht het land onder de voet zal lopen.

Gerard hoopt dat het nooit zover zal komen. Natuurlijk hoopt hij dat. Maar tegelijkertijd veroorzaakt de oorlogsdreiging bij hem hetzelfde gevoel als hij soms heeft bij het lezen van een boek: hoe meer avontuur en spanning, hoe beter.

Na schooltijd duikt Gerard hongerig de keuken in. Een witte boterham met roomboter en suiker schuift hij hap voor hap zijn mond in of het gebakjes zijn. Een reusachtige beker karnemelk verdwijnt erachteraan. Hij heeft geen haast vandaag. Maar als zijn vader aanschuift met de mededeling dat hij een paar uur moet helpen in de school, maakt hij zich snel uit de voeten.

‘Ik heb meneer Ouwehand beloofd dat ik vandaag de ezels zal borstelen,’ mompelt hij. En weg is hij, op de fiets. De Achterbergsestraatweg af. De berg op.

Overall wordt gewerkt. Soldaten richten versperringen op. Anderen zijn bezig loopgraven te maken. Wild trappend passeert hij hijgende soldaten die met moeite fietsend de top van de Grebbeberg bereiken.

Gerard parkeert zijn fiets bij de ingang van het dierenpark. Zonder een kaartje te kopen glipt hij langs de kassa. Dat is geen probleem: alle medewerkers kennen hem. Hij is er kind aan huis en kent alle dieren, van meneer Ouwehands lievelingschimpansee Nelly tot de ijsberen-tweeling die nog maar kort geleden geboren is. Het vaakst is hij te vinden bij de ezels. Als het druk is mag hij meelopen. Dan houdt hij de teugel stevig vast, genietend van de uitgelaten vrolijkheid van de kleine berijders.

Vandaag zijn er niet veel bezoekers, maar met de pinksterdagen zal het ongetwijfeld druk worden. Ook al is het dierenpark voor een groot deel bezet door ingekwartierde militairen.

Als Gerard de ezels een voor een onder handen heeft genomen, wandelt hij langs de tijgerkooien naar de ijsberenrots. De twee kleine ijsbeertjes liggen lui tegen hun moeder aan te zonnebaden.

Plotseling voelt Gerard een hand op zijn schouder. Hij draait zich om en kijkt in het gezicht van Ton, een van de militairen uit het gymnastieklokaal.

‘Gedeserteerd?’ vraagt de vaandrig lachend.

‘Mijn vader wil steeds dat ik klusjes doe,’ zegt Gerard.

‘En die kunnen wij net zo goed zelf doen, wil jij maar zeggen?’

Gerard knikt. ‘Denk je dat jullie nog lang blijven?’

Ton haalt zijn schouders op. ‘Het bevalt mij best in jullie schooltje, maar ik hoop dat de bui overwaait. Dan kan ik binnenkort naar huis. Als het oorlog wordt, zijn we de klos. Ons leger stelt niet veel voor. De Duitsers hebben vliegtuigen bij de vleet. Ze hebben tanks en pantserwagens. Ik vraag me af hoe lang we die met ons geschut kunnen tegenhouden.’

Gerard kijkt naar de ijsbeertjes. Ze zijn wakker geworden. Ze stoten met hun neuzen tegen hun moeders buik, op zoek naar drinken.

‘De IJssellinie is een zwakke schakel,’ gaat de vaandrig verder. ‘Daar zijn ze zo doorheen. Het volgende dat ze tegenkomen, is de waterlinie. Het hele gebied vanaf het IJsselmeer tot aan Brabant staat onder water. Er is maar één doorgang.’

‘De Grebbeberg,’ zegt Gerard. En meteen erachteraan: ‘Gelukkig maar dat ons land neutraal is.’

‘Ja, gelukkig,’ zegt de soldaat zonder veel overtuiging.

De stilte van de nacht wordt langzaam verjaagd door een aanzwellend gebrom. Gerard wordt er wakker van. Kunnen vliegtachines zo’n overweldigend geluid maken? Wie komt er op het idee om midden in de nacht de hemel te bezaaien met honderden, misschien wel duizenden vliegtuigen?

Gerard stommelt de trap af. In de woonkamer zit zijn vader. Handenwringend zit hij voor het radiotoestel. Door de geopende serredeuren ziet Gerard het profiel van zijn moeder. Haar blik is omhoog gericht. Ze probeert iets te begrijpen dat haar voorstellingsvermogen te boven gaat.

Gerard loopt naar haar toe. ‘Gaan ze naar Engeland, ma?’ vraagt hij.

Zijn moeder schudt haar hoofd.

Vanuit de kamer klinkt de bekende stem van de nieuwslezer: ‘... is in de afgelopen nacht door het Duitse leger zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons land gedaan...’

Een klop op de deur. Het gezicht van de sergeant verschijnt in de deuropening. ‘Het is zover, meester.’

‘Kom verder, Douma,’ zegt Gerards vader.

Maar de sergeant blijft staan waar hij staat. ‘We moeten gaan,’ zegt hij. ‘Onze posities innemen. Misschien heeft u het al gehoord, alle Rhenenaren moeten voor achten hun fietsen inleveren bij het station. Voor tien en moet u zich melden bij de loswal. Vandaag wordt de complete bevolking met rijnen in veiligheid gebracht.’

Gerards vader knikt.

‘Zal ik maar gewoon het ontbijt klaarmaken?’ vraagt moeder. ‘We moeten toch goed eten.’ Ze wacht niet op antwoord. In de keuken zet ze water op en begint brood te snijden.

‘Vader, zal ik straks uw fiets wegbrengen?’ vraagt Gerard.

Zijn vader legt een vinger tegen zijn lippen. Hij is in de ban van de stem uit de radio.

In de keuken propt Gerard een boterham in zijn mond. Het glas karnemelk leegt hij in één teug.

Plotseling staat Gerards vader in de keuken. ‘Ze hebben bijna al onze vliegvelden in handen. Er zijn duizenden parachutisten geland,’ zegt hij gehaast. En hij verdwijnt weer naar zijn plekje bij de radio.

Net als Gerard zich afvraagt of het Nederlandse leger wel stand zal houden, zegt zijn moeder: ‘Onze jongens zullen zich tot de laatste snik verdedigen. Daar kun je van opaan.’

Gerard veegt de karnemelksnor van zijn bovenlip en gaat door de achtertuin naar het schuurtje. De vliegtuigenzwerm is verdwenen. Nu zijn het weer de vogels die de lucht bevolken. Het is licht geworden. De zon schijnt even fel als gisteren. Het belooft een mooie dag te worden.

Het grind knispert luid onder de wielen als Gerard zijn vaders fiets naar de Achterbergsestraatweg stuurt. Het schoolplein ligt er verlaten bij. De soldaten zijn naar de berg vertrokken.

Af en toe groet hij mensen die net als hij onderweg zijn naar het station. Maar in plaats van rechtsaf te slaan, gaat hij plotseling linksaf de Grebbeberg op. Het is nog vroeg. Tijd genoeg om poolshoogte te nemen in het dierenpark. Hij moet weten hoe het ermee staat. Staand op de trappers maakt hij vaart.

Plotseling springt er een soldaat voor hem op de weg. Met gespreide armen houdt hij Gerard tegen en dwingt hem af te stappen. ‘Je kunt niet verder nu, Gerard,’ zegt de soldaat. Het is Ton. Gerard snapt niet hoe zijn eigen vriend hem kan weerhouden van zijn doel.

Stil staan ze daar. Ton met zijn gespreide armen. Gerard afwach- tend, alsof hij alsnog zal doorrijden zodra de vaandrig zijn armen laat zakken.

Plotseling klinken er schoten. Gerard krimpt in elkaar. Ton grijpt hem bij een arm. Hij trekt hem naar zich toe en zegt: ‘Dat is meneer Ouwehand. Hij kreeg vanmorgen bericht dat er scherpschutters onderweg waren om de roofdieren af te schieten.’

‘Maar dat kan toch niet!’ roept Gerard. ‘Dat is gemeen. Die bees- ten hebben toch niets misdaan?’

‘Ze zouden gevaarlijk kunnen worden als hun verblijf wordt kapot-

geschoten en ze op de vlucht slaan,' legt de vaandrig uit.

Gerard draait zijn fiets om. Hij wil weg van hier. Hij springt op het zadel. Voor hij aanzet, draait hij zich nog een keer om naar de soldaat. 'Alle wilde dieren?' vraagt hij met zijn ogen vol tranen.

De vaandrig knikt. 'De leeuwen, de tijgers, de beren, de wolven en ook... helaas ook de ijsberen. Meneer Ouwehand wilde het zelf doen. Hij wilde niet wachten tot de scherpschutters er waren.'

Huilend om zoveel onrechtvaardigheid raast Gerard in volle vaart de berg af. Ver achter hem klinken de korte, droge knallen van een karabijn.

Het is druk in het dorp. Mensen zeulen met koffers in de richting van de loswal. Anderen zijn nog op weg naar het station om hun fietsen in te leveren. Voor het sigarenmagazijn van meneer Baars is het dringen. Gerard stapt af. In de deuropening van de winkel staat meneer Baars. Hij deelt handenvol sigaretten en sigaren uit. Sommige soldaten proppen hun zakken vol en wagen het opnieuw hun handen uit te steken, hopen op meer.

Sergeant Douma stopt in het voorbijgaan Gerard een sigaar in handen. 'Hier,' zegt hij, 'voor je vader. Meneer Baars heeft er toch niets meer aan.'

'Maar waarom?' vraagt Gerard.

De sergeant draait zich even om en zegt: 'Straks worden zijn winkel en zijn huis opgeblazen. Ze staan in de weg. Als hier geschoten wordt...' Douma maakt zijn zin niet af. Hij maait wild met zijn arm naar de overkant van het viaduct.

Plotseling ziet Gerard tussen de mensen aan de andere kant van het spoor zijn vader lopen. 'Vader!' roept hij luid. Hij zwaait met beide armen in de lucht.

Gelukkig ziet zijn vader hem. Hij komt met grote passen over het viaduct aangebeend. Gerard ziet dat hij zijn Rode-Kruisband om zijn bovenarm heeft gedaan. Als hij bij Gerard is, legt hij zijn handen op het stuur van de fiets en zegt hijgend: 'Goed dat je hem nog niet hebt weggebracht. Ik moet helpen bij de evacuatie. Ga jij maar achterop.'

Ze rijden in de richting van de loswal. Vanaf de bagagedrager kijkt Gerard naar de mensen die ze passeren. Mensen met koffers, met karren, met kinderwagens.

Bij de loswal ligt een lange rij rijnaken klaar voor vertrek. Rode-

Kruismensen helpen de Rhenenaren een voor een aan boord. Tijd om de schuiten schoon te maken was er kennelijk niet. Sommige zijn nog zo zwart als roet van de kolen die ermee zijn vervoerd. Een paar balen hooi op de bodem, dat is al het comfort dat de reizigers geboden krijgen.

Gerard helpt waar hij kan. Hij sjouwt met dozen. Hij sleept met koffers. Hij helpt een jammerend echtpaar hun kinderwagen aan boord te tillen. De kinderwagen is loodzwaar. Dan pas valt hem op dat er geen kind in ligt, maar dat zijn dorpsgenoten het wagentje gebruiken om hun kostbaarheden in veiligheid te brengen.

Als halverwege de middag de laatste zieke dorpsgenoten met bed en al aan boord zijn getild, vertrekken de schepen. Als een lang lint zakken ze achter een sleepboot aan de rivier af.

Af en toe steekt Gerard zijn hand op als hij in de gangboorden kinderen herkent, klasgenoten en vrienden uit de straat.

‘We moeten gaan,’ zegt Gerards vader.

Gerard springt achterop. Ze rijden in de richting van Amerongen. Tussen de bomen door vangt hij af en toe een glimp op van de talloze schepen op de Nederrijn.

‘Hier zijn we voorlopig veilig,’ zegt Gerards vader als ze Amerongen bereiken. ‘Tante Tinie heeft vast de koffie klaar.’

De daaropvolgende dagen zit vader aan de radio gekluisterd. Moeder en tante Tinie lopen geregeld naar de weg om nieuws te horen van voorbijgangers. Eerst is dat nog goed nieuws: de Grebbelinie lijkt stand te houden.

Maar in de loop van de zondag zwellen de geruchten aan dat de overmacht op de berg te groot is. De Duitsers rukken op. Ze hebben scherpschutters die vanuit de bomen op de Hollandse soldaten schieten. De stellingen worden zo hevig beschoten dat de soldaten bij bossen in hun loopgraven sterven.

Meer en meer bereikt het lawaai van de strijd Amerongen. Een golf van knallen waait over de velden naar hen toe. Soms klinkt er kanongebulder.

‘Vader,’ vraagt Gerard aarzelend, ‘tegen die kanonnen kunnen de Duitsers toch niet op?’

Gerards vader kijkt hem aan, slaat zijn ogen neer en zegt: ‘Ik ben bang dat ons leger niet over zulke kanonnen beschikt. Het is de vij-

and die met kanonnen, tanks en pantserwagens op ons afkomt. Ons leger moet zich behelpen met geleende fietsen.'

Gerard kan zijn draai niet vinden. Hij pendelt heen en weer tussen zijn vader bij de radio en zijn moeder en tante aan de straatweg. Het radiotoestel meldt bombardementen op Rotterdam. De straatweg vertelt het verhaal van vluchtende soldaten. Oververmoeid, uitgehongerd, verward en soms ook gewond, vertellen ze zonder woorden dat de strijd verloren is.

Koningin en regering zijn gevlucht naar Londen, vertelt de radio. Rhenen ligt in puin, vertellen de soldaten.

Rotterdam is een brandende stad, meldt de radio op zijn beurt. Het land geeft zich over. De Duitsers hebben het nu voor het zeggen.

Gerard begrijpt er niets van. Is de oorlog nu net begonnen? Of is hij alweer afgelopen?

Het wordt woensdag. Gerards vader begint te praten over teruggaan. Misschien kan hij helpen. Maar hij twijfelt. Wat kan hij in zijn eentje doen?

De oplossing komt van de straatweg. Gerards moeder komt naar binnen gehold. 'Er komen auto's aan van het Rode Kruis,' roept ze opgetogen.

Voor het eerst begeeft Gerards vader zich naar de weg. Hij zwaait naar de voorbijgangers. Een van de auto's stopt. 'Ga mee naar Rhenen!' roept de chauffeur.

'Ik kom,' antwoordt vader.

'Ik ga mee,' zegt Gerard lukraak. Tot zijn verbazing zegt niemand nee. Hij volgt zijn vader, die naar binnen holt om een colbertje aan te schieten. Tante Tinie stopt Gerard een in een theedoek gewikkeld brood en een fles melk in handen.

Een voor een klimmen ze in de laadbak van het vrachtwagentje.

Zo rijden ze Rhenen binnen. Gerard kijkt naar de rokende puinhopen. Met in het midden de toren van de Cunera-kerk, die tot zijn verbazing ongeschonden is gebleven. Het viaduct ligt in puin. De spoorbrug over de Rijn ligt geknakt in het snelstromende water. Maar de sigarenwinkel van Baars staat er nog precies als een paar dagen eerder, toen de winkelier zijn voorraad uitdeelde.

Gerard voelt in zijn zak. Van de sigaar die hij voor zijn vader had meegenomen, is niet veel meer over.

Als de Rode-Kruisauto is gestopt, lopen Gerard en zijn vader over de Achterbergsestraatweg naar huis. Net als de kerktoren staan het huis en de school erbij alsof er in het geheel geen strijd is geleverd.

Er breken dagen aan van hard werken. Gerards vader helpt bij het begraven van gesneuvelde soldaten en bij het opruimen van paardenkadavers. Gerard helpt mee de school in te richten als noodopvang voor de vele Rhenenaren die hun huis verwoest aantreffen.

Als de mannen terugkeren van hun werk, zet Gerard koffie en smeert hij brood. Hij luistert naar hun verhalen.

‘Er zijn honderden mannen gesneuveld op de berg,’ zegt zijn vader.

‘Vader,’ vraagt Gerard, ‘hoe zou het met Douma gaan, de sergeant?’

‘Ze zeggen dat hij zijn post heeft verlaten. De lafaard is ervandoor gegaan.’

‘En met Ton, vader, je weet wel, de vaandrig.’

Gerards vader schudt zijn hoofd. ‘Die heeft het niet gehaald, jongen. Hij lag in een van de voorste stellingen. Een scherf van een granaat heeft hem het leven gekost.’

Plotseling ziet Gerard de vaandrig weer voor zich staan. Met gespreide armen houdt hij Gerard tegen: ‘Je kunt hier niet verder. Het is te gevaarlijk.’ Het is alsof hij de geweerschoten weer hoort.

‘En hoe is het met het dierenpark?’ vraagt Gerard.

‘Ik kwam de zoon van Baars tegen,’ vertelt zijn vader. ‘Joop, die bij Ouwehand op het kantoor werkt.’

Gerard knikt.

‘Hij vertelde dat een groot aantal van de krokodillen is omgekomen toen er granaten ontploften in de vijver. De giraffen en de chimpansees hebben het er ook niet levend afgebracht. Maar wonderlijk genoeg...’

Gerard wacht.

‘Wonderlijk genoeg zijn de ijsberen nog in leven. Meneer Ouwehand kon het niet over zijn hart verkrijgen hen dood te schieten. Hij heeft ze verstopt in het nachtverblijf.’

Als een paar weken later het dierenpark weer wordt opengesteld voor het publiek, krijgt Gerard eindelijk toestemming er zelf een kijkje te gaan nemen.

Ook op deze achttiende juni schijnt de zon. Staand op de trappers

beklimt Gerard de berg. Van de slag is weinig meer te merken. Alleen afgebroken boomtakken getuigen van de strijd die geleverd is.

Een stroom wandelaars vergezelt Gerard naar de top van de Grebbeberg. Nieuwsgierige landgenoten willen met eigen ogen de puinhopen van Rhenen aanschouwen. Ze willen zien wat er van de dierentuin overgebleven is. Treurende familieleden van omgekomen soldaten bezoeken de roggeakker waar de gesneuvelden een voorlopig graf hebben gekregen.

Er is verdriet en vreugde tegelijk. De vijand heeft dood en verderf gezaaid. Voor veel mensen is de berg een plaats van rouw. Voor anderen gaat het gewone leven verder. De Duitse bezetter laat zo weinig van zich zien dat de mensen in hun overmoed diezelfde berg als bestemming kiezen voor een gezellig dagje uit.

Dat tegenstrijdige gevoel heeft Gerard ook. Zijn angst en zijn verdriet zijn te groot om te begrijpen. Maar dat geldt ook voor zijn blijdschap om de dieren die het oorlogsgeweld hebben overleefd. Verward stapt hij voort naast de ezels met hun jonge ruiters. Vertederd lacht hij om de spelende ijsbeertjes.